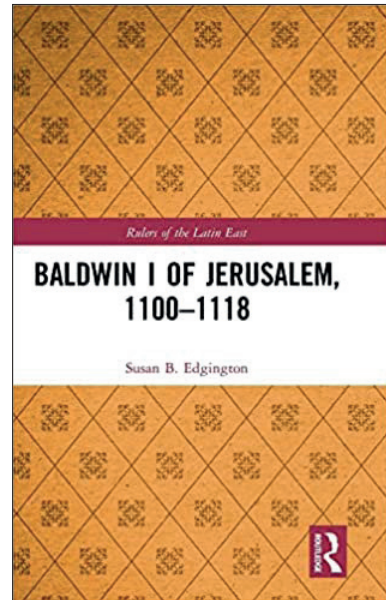

<https://doi.org/10.18778/1644-857X.21.02.12>

Susan B. Edgington, *Baldwin I of Jerusalem, 1100–1118, Rulers of the Latin East, 2, Routledge, Abingdon–New York 2019, ss. 204.*

Baldwin, najmłodszy syn Eustachego II, hrabiego Boulogne (1049–1088/93), oraz Idy Lotaryńskiej, był bez wątpienia jedną z najważniejszych i najwybitniejszych postaci ruchu krucjatowego. Założył pierwsze państwo Łacinników na Wschodzie, Hrabstwo Edessy (panował w latach 1097–1100), a po śmierci brata, Gotfryda z Bouillon, został pierwszym królem Jerozolimy (1100–1118). Zdobywając wiele miast lewantyńskich, m.in. Akkę, Arsuf, Cezareę, Sydon czy Bejrut, a także pokonując w kilku walnych bitwach wojska egipskich Fatymidów i syryjskich Turków Seldżuckich, położył fundamenty pod najsilniejsze spośród państw krzyżowców. Jednakże dopiero w 2019 r. ukazała się pierwsza w pełni mu poświęcona monografia naukowa, wydana w serii „Rulers of the Latin East” wydawnictwa Routledge¹.

¹ W historiografii istnieją ujęcia, które wyczerpująco prezentują panowanie Baldwina I. Por. H.E. Mayer, *Études sur l'histoire de Baudouin Ier, roi de Jérusalem*, [w:] *Mélanges sur l'histoire du royaume latin de Jérusalem* (Mémoires de l'Académie des inscriptions et Belles Lettres, Nouvelle série 5), Paris 1984, s. 10–91; A.V. Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem: A Dynastic History 1099–1125*, Oxford 2000, s. 30–36, 94–116; Ch. Tyerman, *God's War. A New History of the Crusades*, London–New York 2007, s. 185–189, 200–211; S. Runciman,

Pracy podjęła się Susan B. Edgington z University of London, specjalizująca się w badaniach nad źródłami oraz historią I krucjaty. Autorka dokonała m.in. krytycznego opracowania oraz przekładu dzieła Alberta z Akwizgranu, *Historia Ierosolymitana*² oraz tłumaczenia *Chanson d'Antioche*³. Opublikowała także szereg artykułów naukowych związanych z wczesnym okresem ruchu krucjatowego⁴. Dlatego podjęcie prac nad biografią Baldwina I przez S.B. Edgington, zachęconej do zmierzenia się z wyzwaniem przez redaktorów serii, Jonathana Phillipisa (University of London) oraz Nicholasa Mortona (Nottingham Trent University), wydawałoby się w pełni uzasadnione.

W obliczu ogromnego zainteresowania zjawiskiem wypraw krzyżowych i lawinowego wręcz przyrostu literatury na wskazany temat, warto postawić pytanie, czy praca *Baldwin I of Jerusalem, 1100–1118* wnosi nowe ustalenia, interpretacje i analizy do obecnego stanu wiedzy.

Zaczynając od struktury, Autorka podzieliła książkę na dziesięć rozdziałów, bez wyraźnie wyodrębnionego wstępu (funkcjonuje jako pierwszy podrozdział pierwszego rozdziału) oraz zakończenia (ostatni podrozdział dziesiątego rozdziału), uzupełnionych o bibliografię

Dzieje wypraw krzyżowych, t. II (*Królestwo Jerozolimskie i frankijski Wschód 1100–1187*), przekł. J. Schwakopf, Katowice 2009, s. 68–99. Ze studiów szczegółowych na temat Baldwina I por. T. Pelech, *Baldwin z Boulogne w opinii Anny Komneny na kartach „Aleksjady”*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2021, R. XX, nr 1, s. 73–96.

² Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana, History of the Journey to Jerusalem*, ed. and transl. S.B. Edgington, Oxford 2007 [dalej: AA].

³ *The Chanson d'Antioche An Old French Account of the First Crusade*, transl. S.B. Edgington, C. Sweetenham, London–New York 2011.

⁴ Por. S.B. Edgington, *The Doves of War: The Part Played by Carrier Pigeons in the Crusades*, [w:] *Autour de la Première Croisade, Actes du Colloque de la Society for the Study of the Crusades and the Latin East (Clermont-Ferrand, 22–25 juin 1995)*, éd. M. Balard, Paris 1996, s. 167–175; S.B. Edgington, *Albert of Aachen and the Chansons de Geste*, [w:] *The Crusades and Their Sources: Essays Presented to Bernard Hamilton*, eds J. France, W.G. Zajac, Aldershot 1998, s. 23–37; S.B. Edgington, ‘Pagans’ and ‘Others’ in the *Chanson de Jérusalem*, [w:] *Languages of Love and Hate: Conflict, Communication, and Identity in the Medieval Mediterranean*, eds S. Lambert, H. Nicholson, Turnhout 2002, s. 37–48; S.B. Edgington, *The Gesta Francorum Iherusalem expugnantium of Bartolf of Nangis*, „Crusades” 2014, vol. XIII, s. 21–35; eadem, *Espionage and Military Intelligence during the First Crusade, 1095–99*, [w:] *Crusading and warfare in the Middle Ages: Realities and Representations. Essays in Honour of John France*, eds S. John, N. Morton, Farnham 2014, s. 75–85.

(s. 191–198) i indeks (s. 199–204). Praca zawiera pomoce dla Czytelnika, na które składają się wykaz skrótów (s. ix–x), nota o wykorzystywanych tłumaczeniach źródeł (s. xii) i 4 mapy (s. xiii–xvi), aczkolwiek są one nieprecyzyjne. Zwłaszcza mapy 3 i 4 (s. xv; xvi) obrazują niewłaściwe położenie Szajzaru, w rzeczywistości znajdującego się w strategicznie ważnym punkcie przeprawy przez rzekę Orontes, a na mapie 3 nawet do niej nieprzylegającego. Wątpliwości budzi także zasięg terytorialny Hrabstwa Trypolisu, które według wskazanych map powinno obejmować również takie miasta jak Homs i Hama. Tymczasem władza hrabiów trypolitańskich nigdy nie sięgnęła tych ośrodków. Natomiast Królestwo Jerozolimy (mapa 4, s. xvi) z niewiadomego powodu nie sięga Zatoki Akaba, gdzie znajdowało się miasto Alia (Eljat), ważne o tyle, że w 1116 r. zostało zdobyte przez Baldwina I, bohatera książki.

Całość materiału dzieli się na dwie części, które są ułożone według różnych kryteriów. Treść pierwszych pięciu rozdziałów została ujęta w perspektywie chronologicznej. Autorka przedstawia w nich życie oraz działalność Baldwina z Boulogne od lat sześćdziesiątych XI w. do około 1107 r. Pierwszy rozdział, pt. *First Crusader* (s. 1–20), porusza kwestie związane z aktywnością polityczną przyszłego króla Jerozolimy w czasie przed pierwszą wyprawą krzyżową i podczas niej. Susan B. Edgington wskazuje, że kariera Baldwina jest rzadkim przykładem, który w dawnej historiografii posłużył do sformułowania tezy, obecnie zdyskredytowanej⁵, o udziale w I krucjacie młodszych synów bez ziemi, mogących uzyskać w czasie ekspedycji do Ziemi Świętej polityczny awans, wobec braku takich możliwości w Europie Zachodniej. Niemniej najmłodszy z trzech synów Eustachego II z Boulogne nie byłby w stanie udać się na Wschód bez protekcji brata Gotfryda, księcia Lotaryngii, który przyczynił się do ustanowienia go zarządcą hrabstwa Verdun (o czym S.B. Edgington nie wspomina)⁶, sfinansował jego udział w wyprawie, a także, jak sugeruje Autorka, uczynił swoim następcą. Świadczyć ma o tym przykład oddania Baldwina na zakładnika w czasie przemarszu hufca lotaryńskiego przez Węgry oraz uczynienie go zastępcą w ważnych politycznie i militarnie sprawach we wczesnych fazach pierwszej wyprawy krzyżowej.

⁵ Por. J. Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London 1986, s. 43.

⁶ Por. A.V. Murray, *op. cit.*, s. 35.

Główną osią drugiego rozdziału (s. 21–37), zatytułowanego *Nicaea to Edessa*, opisującego okres I krucjaty od oblężenia Nikei do pojawienia się Franków w Syrii Północnej, jest kampania w Cylicji z 1097 r. Baldwin z Boulogne spierał się w niej z innym krzyżowcem, równie ambitnym Tankredem, o kontrolę nad Tarsem i Mamistrą.

W rozdziale trzecim, *Count of Edessa*, omówiona została sprawa przejścia władzy w Edessie i założenia oraz umocnienia nowo utworzonego łacińskiego Hrabstwa (s. 38–58).

Rozdział czwarty, *Crisis in Jerusalem, 1100* (s. 59–75), oraz piąty, *King of Jerusalem* (s. 76–92), opisują wstąpienie na tron jerozolimski Baldwina po śmierci Gotfryda z Bouillon oraz związana z tym wydarzeniem kwestię sporu o sukcesję, zakończoną zwycięstwem stronnictwa lotaryńskiego (tzw. *domus Godefridi*), pacyfikacją opozycji, zwłaszcza patriarchy Daiberta (Dagoberta) z Pizy i Tankreda, oraz koronacją królewską w Święta Bożego Narodzenia 1100 r.

Po rozdziale piątym następuje zmiana chronologicznego układu treści na tematyczny. Rozdział szósty (s. 93–110), *Ecclesiastical affairs*, przedstawia relacje króla Baldwina I z poszczególnymi patriarchami Jerozolimy, tj. Daibertem (Dagobertem), Evremarem (1102–1108), Gibelinem (1108–1112) i Arnulfem (1112–1118).

Rozdział siódmy, *The conquest of littoral* (s. 111–128), skupia się na ekspansji pierwszego króla Jerozolimy i zdobyciu miast wybrzeża lewantyńskiego, takich jak Arsuf, Cezarea, Akka, Sydon, Bejrut oraz Trypolis, co było możliwe dzięki wsparciu Genui, Pizy oraz krucjaty norweskiej.

Rozdział ósmy, *Fighting the Saracens* (s. 129–150), przedstawia zmagania Baldwina I z egipskimi Fatymidami, z którymi potykał się w trzech bitwach pod Ar-Ramlą (1101, 1102, 1105), a ich przyczółek w Askalonie był cierniem w oku krzyżowców aż do 1153 r.

Rozdział dziewiąty, *The army, administration and allies*, porusza sprawy wewnętrzne Królestwa Jerozolimy, organizacji administracji i armii oraz zewnętrzne, relacje z Turkami Seldżuckimi, Bizancjum i Królestwem Sycylii (s. 151–172).

Pracę kończy rozdział dziesiąty, *Last years and legacy* (s. 173–190), w którym S.B. Edgington przedstawia ostatnie lata panowania władcy Jerozolimy, w tym jego ekspedycję do Egiptu w 1118 r., krótką charakterystykę reputacji Baldwina I wśród kilku współczesnych mu kronikarzy oraz u Wilhelma z Tyru, a także królewskie małżeństwa i ustalenia w sprawie sukcesji tronu. Książkę wieńczy konkluzja, zawarta w jednym krótkim akapicie (s. 187).

Największym błędem w strukturze książki jest brak wyraźnie zaznaczonego wstępu wraz z kwestionariuszem badawczym oraz przyjętymi założeniami metodologicznymi. Ponadto konkluzja nie podsumowuje ustaleń, nie przybliży kluczowych tez, ani nie daje wyczerpującej opinii o Baldwinie I. Nie wiadomo również, dlaczego jedna dodatkowa konkluzja pojawia się tylko w siódmym rozdziale (s. 125).

Stan badań nie został nawet pobieżnie zreferowany, a tym bardziej krytycznie omówiony. Wykorzystanie literatury przedmiotu jest niezwykle selektywne. Podkreślić należy również obserwowane w przypadku pracy S.B. Edgington zjawisko, które wybitny mediewista Timothy Reuter określił jako „Anglolexia” – niemożność i niechęć do wykorzystywania przez badaczy anglosaskich prac pisanych w innym języku niż ich własny, co staje się coraz bardziej rozpowszechnioną formą upośledzenia kulturowego w krajach anglojęzycznych⁷. Po lekturze bibliografii odnieść można bowiem wrażenie, że niemal nikt, poza badaczami angielskimi i amerykańskimi, nie prowadzi badań nad początkami ruchu krucjatowego czy kształtowaniem się państw krzyżowców w Syrii i Palestynie. Brakuje zatem choćby prac takich autorów jak Abbès Zouache⁸, Kristin Skottki⁹, Antonia Durrer¹⁰, Sergio Ferdinandi¹¹, a nawet H.E. Mayer¹², ale także innych badaczy anglosaskich, jak Cecilia Gaposchkin¹³, a przykłady można by mnożyć. Ponadto pozycje wskazywane w bibliografii są wykorzystywane bardzo pobieżnie,

⁷ *Medieval Politics and Modern Mentalities*. Timothy Reuter, ed. J.L. Nelson, Cambridge 2006, s. xiii.

⁸ Por. A. Zouache, *Armées et combats en Syrie de 491/1098 à 569/1174. Analyse comparée des chroniques médiévales latines et arabes*, Damascus 2008; idem, *Têtes en guerre au Proche-Orient mutilations et décapitations, V^e–VIe/XIe–XIIe siècle*, „Annales Islamologiques” 2009, t. XLIII, s. 245–272.

⁹ Por. K. Skottki, *Christen, Muslime und der Erste Kreuzzug. Die Macht der Beschreibung in der mittelalterlichen und modernen Historiographie*, Münster–New York 2015.

¹⁰ Por. A. Durrer, *Die Kreuzfahrerherrschaften des 12. und 13. Jahrhunderts zwischen Integration und Segregation. Zeitgenössische und moderne Stimmen im Vergleich*, Ostfildern 2016.

¹¹ Por. S. Ferdinandi, *La Contea franca di Edessa. Fondazione e profilo storico del primo principato crociato nel Levante (1098–1150)*, Roma 2017.

¹² Por. H.E. Mayer, *Die Kreuzfahrerherrschaft Montréal [Sobak]: Jordanien im 12. Jahrhundert*, Wiesbaden 1990.

¹³ Por. C. Gaposchkin, *The Feast of the Liberation of Jerusalem in British Library Additional ms. 8927 Reconsidered*, „Mediaeval Studies” 2015, vol. LXXVII, s. 127–181.

najczęściej tylko jako wskazówki bibliograficzne lub też bardzo przypadkowo. Dobrym przykładem bezrefleksyjnego korzystania z prac innych badaczy jest przywołanie artykułu H.E. Mayera, o całkowicie innym przedmiocie, czyli o kształtowaniu się władztwa krzyżowców w Hebronie, spożytkowanego tylko po to, by zilustrować zdanie: „The Ascalonites then attacked a castle (now called Yalu) west of Jerusalem and took Gunfrid of the Tower of David captive” (s. 144)¹⁴.

Przedstawienie źródeł rozpoczyna się dopiero po opisie wydarzeń związanych z pobytom krzyżowców w Konstantynopolu i złożeniem przysięg Aleksemu I Komnenowi (s. 13). Ponadto w niezwykle krótkim omówieniu bazy źródłowej (s. 13–16) brakuje odniesienia do podstawowych utworów, opisujących I krucjatę i zawierających informacje na temat Baldwina z Boulogne. Widoczny jest brak choćby dzieła *Historia de Hierosolymitano itinere* autorstwa Piotra Tudeboda, naocznego świadka wyprawy do Jerozolimy, oraz *Bella Antiochena* Waltera Kanclerza, który przedstawia zmagania w latach 1115–1119 Księstwa Antiochii z muzułmańskimi sąsiedami, w których brał również udział pierwszy król Jerozolimy¹⁵. Co więcej, Autorka nie uwzględnia w przeglądzie źródeł większości prac napisanych przez tzw. drugą generację historyków krucjat, czyli Roberta Mnicha i Balderyka z Dol, a tylko Wibert z Nogent zasłużył na krótką wzmiankę i to w nawiązaniu do dzieła innego autora, królewskiego kapelana, Fulchera z Chartres (s. 14). Susan B. Edgington skupia się niemal wyłącznie na kilku przekazach, których wartość podnosi ponad inne. Wskazuje na wysoką rzetelność takich utworów jak *Historia Ierosolymitana* Alberta z Akwizgranu, *Historia Hierosolymitana* Fulchera z Chartres i *Gesta Tancredi* Radulfa z Caen, nie podejmując kwestii transmisji treści oraz źródeł wiedzy o wydarzeniach związanych z I krucjatą.

Choć praca *Baldwin I of Jerusalem, 1100–1118* spotkała się z niezwykle pozytywnym przyjęciem w świecie naukowym, należy zwrócić uwagę na jej liczne mankamenty, pomięte przez wcześniejszych

¹⁴ H.E. Mayer, *Die Herrschaftsbildung in Hebron*, „Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins” 1985, Bd. CI, s. 64–81.

¹⁵ Dzieło *Bella Antiochena* warto rozważyć jako interesujące źródło dla biografii Baldwina I, gdyż Walter Kanclerz kreuje raczej ambiwalentny obraz króla Jerozolimy, który m.in. wjeżdża do Antiochii przy akompaniamencie grajków, co zostało napiętnowane przez kronikarza jako czyn niegodny. Por. *Galterii Cancellarii Bella Antiochena*, Hrsg. H. Hagenmeyer, Innsbruck 1896, I, IV, 2, s. 70.

recenzentów, zwłaszcza na ograniczoną bazę źródłową¹⁶. Autorka bowiem nie omawia, a co gorsze niemal nie wykorzystuje, źródeł dyplomatycznych, co jest ogromnym błędem, gdy podejmuje się temat biografii władcy Królestwa Jerozolimy. W jaki sposób można bowiem opisać np. działalność fundacyjną, wszelakie nadania królewskie, umowy zawierane z Genuą i Pizą, czy podjąć się rekonstrukcji najbliższego otoczenia Baldwina I, nie sięgając po tak wartościowy materiał źródłowy? Nie jest też tak, że dyplomy nie są dostępne, gdyż od początku XX w. nauka dysponuje wydaniem regestów Królestwa Jerozolimy Reinholda Röhrichta¹⁷, uzupełnionym i poprawionym przez Hansa E. Mayera, w którym uwzględnione zostały 62 dokumenty Baldwina I z okresu 1101 – około 1118, nie licząc wystawionych przez jego poprzednika i następców, a które mogą odnosić się do panowania pierwszego króla jerozolimskiego¹⁸. Co ciekawe, Autorka na kartach książki odwołuje się zbioru H.E. Mayera, aczkolwiek tylko czterokrotnie, w tym najszerzej jako wskazanie bibliograficzne, ale bez gruntownej analizy treści dokumentów (przyp. 1, s. 108; przyp. 47, s. 110; przyp. 51, s. 110, przyp. 17, s. 126).

Stopień wykorzystywania źródeł dyplomatycznych ilustruje fakt zamknięcia w jeden akapit donacji królewskich dla instytucji kościelnych, przy skupieniu się szerzej tylko na jednym przypadku monarszej protekcji nad Betlejem (s. 93). Autorka nie wpisała pozostałych nadań w kontekst społeczno-polityczny Królestwa Jerozolimy początków XII w. Nie wyciągnęła również dalej idących wniosków, np. w kwestii tego, jakie zakony i dlaczego wspierał Baldwin I i jego otoczenie, czy jakie były relacje krzyżowców z klasztorami rytów wschodnich, zastanymi w Ziemi Świętej.

Charakterystyka innych materiałów została zamknięta w jednym zdaniu: „Non-written evidence includes archaeology and the landscape itself; seals, coins and other artefacts survive rather rarely” (s. 16), co też nie odpowiada prawdzie. Jest to widoczne

¹⁶ Por. S. Donnachie, *Baldwin I of Jerusalem, 1100–1118*. By Susan B. Edgington. New York: Routledge, 2019, „Royal Studies Journal” 2019, vol. VI, No. 2, s. 225–227; J. Rubenstein, *Susan B. Edgington, Baldwin I of Jerusalem, 1100–1118. (Rulers of the Latin East)*. London and New York: Routledge, 2019, „Speculum” 2021, vol. XCVI, No. 2, s. 491–492.

¹⁷ *Regesta regni Hierosolymitani 1097–1291*, Hrsg. R. Röhricht, Innsbruck 1893.

¹⁸ *Die Urkunden der lateinischen Könige von Jerusalem*, Hrsg. H.E. Mayer, Hannover 2010 [dalej: DUKJ], Nr. 19–81, s. 121–216.

zwłaszcza w przypadku archeologii, choćby przywołując przykład intensywnych badań na terenie Transjordanii, gdzie ekspansję Franków zapoczątkował właśnie Baldwin I w czasie kampanii, podczas której wznosił zamek Montreal (1115). Na temat chronologii osadnictwa łacińskiego i procesu *incastellamento* na terenie Doliny Petry, toczy się ożywiona dyskusja naukowa, którą S.B. Edgington zignorowała¹⁹. Odnosząc się do wykorzystania innych źródeł niż literackie, warto zauważyć, że całość rozważań o mennictwie i obrocie pieniężnym w Królestwie Jerozolimy za panowania Baldwina I została ujęta w jednym akapicie (s. 155). Choć rzeczywiście wydaje się, że jest to temat nie do końca rozpoznany, to jednak przywołanie stanu badań na podstawie tylko trzech badaczy (Jaroslav Folda, David M. Metcalfe, Robert Kool²⁰ – brak m.in. Yaakova Meshorera²¹) ukazuje, jak pobieżnie w książce są traktowane kwestie społeczno-gospodarcze.

Czytelnik *Baldwin I of Jerusalem, 1100–1118*, znając możliwą do wykorzystania podstawę źródłową, jak i pominiętą przez Autorkę, oraz śledząc narrację, może więc wysunąć kilka wniosków natury ogólnej. Treść i układ pracy nie wykracza poza historię polityczną, a metodologicznie książka wydaje się przestarzała, gdyż niemal nie oferuje pytań, rozwiązań, interpretacji i ustaleń, także z zakresu historii politycznej, które wyznaczyłyby nowe ścieżki badawcze. Autorka zdecydowanie więcej pisze, gdy może oprzeć się na innych badaniach, rzadko wchodząc z nimi polemikę. Odwołania i pogłębiona refleksja nad znaczną częścią literatury przedmiotu pozwoliłaby rozszerzyć rozważania np. na temat polityki ekspansji

¹⁹ Por. G. Vannini, *Petra crociata*, „Archeologia Viva” 1990, vol. XI, s. 34–51; *La Transgiordania nei secoli XII–XIII e le ‘frontiere’ del Mediterraneo medievale*, BAR International Series, Limina Limites 1, eds G. Vannini, M. Nuciotti, Oxford 2012; P. Hammond, *The Crusader Fort on El-Habis at Petra: Its Survey and Interpretation*, Salt Lake City 1970; D. Pringle, *Crusader Castles in Jordan*, [w:] *The Archaeology of Jordan*, eds B. MacDonald, R. Adams, P. Bienkowski, Sheffield 2001, s. 677–684; M. Sinibaldi, *Settlement in the Petra Region During the Crusader Period: A Summary of the Historical and Archaeological Evidence*, [w:] *Crusader Landscapes in the Medieval Levant. The Archaeology and History of the Latin East*, eds M. Sinibaldi, K. Lewis, J. Thompson, B. Major, Cardiff 2016, s. 81–102.

²⁰ J. Folda, *The Art of the Crusaders in the Holy Land, 1098–1187*, Cambridge 1995; D.M. Metcalfe, *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford*, London 1995; R. Kool, *A Hoard Twice Buried? Fatimid Gold from Thirteenth Century Crusader Arsuf (Apollonia-Arsuf)*, „Numismatic Chronicle” 2013, vol. CLXXIII, s. 261–292.

²¹ Y. Meshorer, *Coins of the Latin Kingdom of Jerusalem struck in Jerusalem*, [w:] *Knights of the Holy Land*, ed. S. Rosenberg, Jerusalem 1992, s. 281–285.

terytorialnej pierwszego króla Jerozolimy (wspomniane badania w Transjordanii), czy uniknąć przeinaczeń, jak w opisie stosowania przez źródła łacińskie terminu „Saracen”, który jak zauważa S.B. Edgington, jest rzeczywiście pojemny znaczeniowo (s. 72), ale nie służył określeniu chrześcijan wschodnich.

W opisie funkcjonowania administracji Królestwa Jerozolimy Autorka opiera się na opracowanym przez Alana V. Murray'a temacie stronnictwa królewskiego, powstałego z grona rycerzy lotaryńskich (*domus ducis Godefridi*)²² oraz tych, którzy przyłączyli się do Baldwina z Boulogne, gdy ten był w Edessie (s. 156–157), nie wychodząc poza kwestionariusz badawczy i ustalenia obecne w literaturze przedmiotu od około 25 lat. Doskonałym przykładem jest poruszona w książce kwestia tytułury Gotfryda z Bouillon, jako władcy Jerozolimy (s. 61–63). Należy zaznaczyć, iż nie jest to kwestia bezpośrednio związana z Baldwinem I, zwłaszcza, że sprawa jego tytułu nie stała się przedmiotem analizy. To tym bardziej zdumiewające, gdyż materiał źródłowy jest niezwykle interesujący, a wciąż nieopracowany. Na przykład, Baldwin I początkowo określa się jako *rex Iudaeae et Hierusalem ac defensor Sancti sepulchri domini nostri Iesu Christi*²³, aby później używać już niemal wyłącznie tytułu *rex Ierosolymitanus/Iherusalem*²⁴. Jakie zatem okoliczności skłoniły władcę do zmiany tytułury? Dlaczego zniknęły człony odnoszące się do Judei i Grobu Pańskiego? Czy była to w końcu tytułura powstała w funkcjonującej ad hoc kancelarii jerozolimskiej? W przypadku biografii Baldwina I jego tytuł zdaje się jednym z podstawowych problemów badawczych u początków jego panowania, tymczasem w książce nie został on wzięty pod rozwagę.

Podejście metodologiczne Autorki, choć przeprowadza głównie analizy źródeł pisanych, dalekie jest choćby od refleksji literaturoznawczych czy próby zrozumienia głębszych sensów przekazów średniowiecznych kronikarzy. Susan B. Edgington dzieli bowiem wyraźnie przekaz źródłowy na „szatę retoryczną” i „autentyczną relację”, nie interesując się stosowanymi przez autorów ujęciami

²² Należy zauważyć, że S.B. Edgington, jako tłumaczka oraz wydawczyni dzieła Alberta z Akwizgranu, przypisuje autorstwo terminu *domus Godefridi* A.V. Murrayowi („the domus Godefridi, as it is termed by Alan Murray”, s. 63), choć jego prawdziwym twórcą był właśnie kronikarz z Akwizgranu: *Rex itaque et universa domus ducis Godefridi*, AA, IX, 3, s. 640.

²³ DUKJ, Nr. 29, s. 142.

²⁴ *Ibidem*, Nr. 31, s. 148; Nr. 32, s. 151; Nr. 42, s. 166; Nr. 52, s. 178; Nr. 64, s. 197: *Latinitatis Iherosolimorum rex*.

topicznymi, figurami retorycznymi i nawiązaniem. Stąd też m.in. całkowite pominięcie głębszej interpretacji wymowy ideologicznej dwóch epitafiów (jednego wzmiankowanego przez pielgrzyma Teodoryka, a drugiego autorstwa kapelana królewskiego, Fulchera z Chartres) Baldwina I, który raz został przedstawiony jako drugi Juda Machabeusz, a innym razem jako nowy Jozue (s. 178–179).

Narracja w *Baldwin I of Jerusalem, 1100–1118* w znakomitej większości została oparta na podążaniu za przekazem Alberta z Akwizgranu, uzupełnionym przez relację Fulchera z Chartres. Susan B. Edgington idzie po śladach kronikarza z Nadrenii w tak znaczącym stopniu, że wzmiankuje bardzo szczegółowe, ale przy tym niekoniecznie potrzebne, informacje. Opisuje np. śmierć Henryka z Esch i Reinarda z Hamersbach podczas epidemii w Antiochii w 1098 r. (s. 52), choć znane są inne imienne przypadki ofiar zarazy, która wybuchła po zdobyciu miasta przez krzyżowców. Trudno nie odnieść wrażenia, że kryterium wyboru postaci była ich obecność w *Historia Ierosolymitana*, a pozostałe przekazy źródłowe, jak choćby *Gesta Francorum*, ustąpiły mu miejsca. Niemniej Autorka stwierdza, że to jednak Fulcher z Chartres jest bardziej wiarygodny: „Of course, neither Fulcher nor Albert could possibly know what was going on in Baldwin’s heart or mind, but of the two it is obviously Fulcher who offered the more credible account. He was, after all, Baldwin’s chaplain and with him in Edessa; Albert was offering an interpretation more acceptable to his Rhineland audience” (s. 69).

Wiele zdań Autorki ma charakter intuicyjnych sugestii, a nie wywodów opartych o podstawę źródłową. Jest ona np. gorącą zwolenniczką teorii o szczegółowo zaplanowanej, wręcz planistycznej „ormiańskiej strategii krzyżowców”. Idąc w ślady Johna France’a, zarzuca Stevenowi Runcimanowi, że nie podaje on dowodów źródłowych na to, że ekspedycja Baldwina z Boulogne do Cylicji w czasie I krucjaty i odłączenie się przezeń od głównych sił krzyżowców nie była czymś więcej niż rajdem czy poboczną wyprawą, podczas gdy ona widzi sprawy w przeciwny sposób. Niemniej podsumowanie całości rozważań zawiera się w zdaniu samej Autorki o braku solidnej podstawy w źródłach dla obu hipotez: „The »Armenian strategy« is a radical revision of the »Cilician adventure« theory, and neither view has clear documentary support” (s. 50).

Warto również przyjrzeć się innym problematycznym kwestiom. Susan B. Edgington ma notoryczny kłopot z traktowaniem liczb

w średniowiecznych narracjach. Jak sama się wyraziła „medieval numbers are notoriously unreliable” (s. 54), aczkolwiek nie jest w tym twierdzeniu konsekwentna. W wielu miejscach, gdy autorzy podają liczby wyrażone w tysiącach jest to albo przesada, albo niezrzetelność (np. s. 52, 54). Natomiast gdy padają mniejsze wartości, w setkach, to według Autorki są już rzetelne (np. s. 55, 59, 60, 79, 130). Aczkolwiek liczebność lombardzkiego kontyngentu z krucjaty roku 1101, szacowana na 8000 zbrojnych, uzupełnionych o francuskich (8000) i niemieckich (2000) krzyżowców, nie budzi już zastrzeżeń (s. 85).

Ponadto warto przyjrzeć się fragmentowi: „Albert, though, wrote that Baldwin responded with a speech of encouragement; nevertheless, of the 400 cavalry and 1,000 infantry who had left Edessa with him, only 160 knights and 500 footsoldiers stayed with him. As always with medieval authors, the numbers can be taken as no more than indicative: Fulcher’s were more likely to be accurate, while Albert was using figures to exaggerate the magnitude of the Christians’ achievement in defeating a much larger Muslim force” (s. 71). Albert z Akwizgranu używa więc liczby symbolicznie, chyba, że (jak na s. 79) określa siły Baldwina I na 50 piechurów i 150 jeźdźców, wtedy czerpie informacje od jednego lub więcej informatorów, biorących udział w wydarzeniach, i można mu już w pełni ufać. Natomiast Fulcher z Chartres (s. 71), w ujęciu Autorki, chce być precyzyjny. Zachowując w pamięci tę konstatację, warto zwrócić uwagę, że w innym miejscu Fulcher miałby już przesadzić w swoich szacunkach (s. 113), a w opisie wydarzeń pod Askalonem to Albert miałby posiadać lepsze informacje i informatorów (s. 79). Widać zatem, że S.B. Edgington brakuje wyraźnego klucza do traktowania liczb w średniowiecznych przekazach i w krytyce swoich dwóch głównych źródeł prezentuje postawę relatywistyczną. W jej ujęciu Czytelnik spostrzeże, że przekazy o liczebności wojsk są rzetelne wtedy, kiedy podana liczba pasuje do bliżej niesprecyzowanego oglądu Autorki.

Susan B. Edgington próbuje udowodnić tezę dominującą w starszej historiografii, że w Królestwie Jerozolimy nad elekcyjnością tronu przeważała zasada primogenitury (s. 76–77). Podane przez nią przykłady są jednak nieprzekonujące, a wywód wręcz przeczy postawionemu twierdzeniu. Pierwszy władca Jerozolimy, Gotfryd z Bouillon (1099–1100), został przecież wybrany na drodze elekcji przez krzyżowców po zdobyciu Świętego Miasta w 1099 r.

Również niekrólewska tytulatura Gotfryda, której tak wiele miejsca poświęciła Autorka, wskazywała, że jego status był bliższy *primus inter pares* niż znacznego wyniesienia ponad innych krzyżowców. Następnie brak akceptacji elit Królestwa Jerozolimy pogrzebał kandydaturę Tankreda na królewską koronę w 1100 r. Baldwin I został obrany na władcę przez stronnictwo lotaryńskie, *domus ducis Godefridi*, wprowadzie jako najbliższy krewny Gotfryda na Wschodzie, co też oczywiście odegrało istotną rolę, ale jednak na drodze elekcji, dokonanej przez miejscowe elity. Ponadto Fulcher z Chartres wzmiankuje, że część krzyżowców nie chciała królewskiej korony dla Baldwina z Boulogne, a więc jego sytuacja nie była wcale tak stabilna²⁵.

Kolejni dwaj władcy Jerozolimy również byli wybierani z pominięciem zasad primogenitury, która miałaby być według Autorki dominującą regułą w kwestii następstwa tronu. Baldwin II (1118–1131) został wybrany na władcę przez zgromadzenie możnych jerozolimskich, wśród których prym wiódł jego kuzyn Joscelin z Courtenay, późniejszy hrabia Edessy (1118–1131), oraz patriarcha Arnulf²⁶. Przy wyborze pominięto prawa Eustachego III z Boulogne, najstarszego brata Baldwina I, na co po kilkudziesięciu latach wskazywał Wilhelm z Tyru²⁷. Natomiast Fulko (1131–1143) panował na zasadzie *iure uxoris* jako mąż królowej Jerozolimy, Melisandy (1131–1153), córki Baldwina II²⁸. Ponadto, nawet elekcja króla Amalryka I (1163–1174), drugiego pod względem starszeństwa syna Fulka i Melisandy, została potwierdzona dopiero po spełnieniu warunku o rozwodzie z Agnieszką de Courtenay²⁹.

Wykorzystane przez Autorkę tło porównawcze, dotyczące sporu Roberta z Normandii z bratem Henrykiem I, również nie wskazuje na dominację zasady primogenitury na Zachodzie (s. 89, przyp. 3). Gdyby tak było, to po śmierci Wilhelma II Rudego (1087–1100) tron Anglii powinien przypaść Robertowi Krótkoudemu, a nie najmłodszemu z braci, Henrykowi I (1100–1135). Nie wspominając

²⁵ *Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana (1095–1127)*, Hrsg. H. Hagenmeyer, Heidelberg 1913, II, 5, 12, s. 384.

²⁶ *Willelmi Tyrensis Archiepiscopi Chronicon*, [w:] *Corpus Christianorum. Continuatio Medievalis*, vol. LXIII–LXIII A, ed. R.B.C. Huygens, Turnhout 1986, XII, 3, s. 548–550.

²⁷ *Ibidem*, XII, 3, s. 550.

²⁸ *Ibidem*, XIV, 1–2, s. 631–634.

²⁹ *Ibidem*, XIX, 4, s. 868–870.

już o tym, że według starszeństwa to Robert powinien być dziedzicem Wilhelma Zdobywcy (1066–1087) w 1087 r. Kwestia sukcesji tronu jerozolimskiego nie jest więc tak prosta i nieskomplikowana, jak przedstawia to w swojej pracy S.B. Edgington, i wymaga raczej pogłębionych badań nad modelami władzy dynastycznej w Outremer³⁰. Nie daje się bowiem zamknąć w ramy primogenitury, zwłaszcza w początkowym okresie (1099–1131) na wzór francuskich Kapetyngów (choćby przy braku koronacji następców za życia poprzedników, *etc.*).

Relacje Baldwina I z Kościołem również zostały przedstawione w sposób dalece odbiegający od wyczerpującego. Sam tytuł rozdziału, *Ecclesiastical affairs*, deprecjonuje ważkość problematyki, która została ujęta niemal w biogramy polityczne poszczególnych patriarchów. Jednocześnie brakuje szerszej analizy powstawania i rozwoju Kościoła Królestwa Jerozolimskiego oraz innego niż polityka personalna wpływu króla na jego kształtowanie. Zastanawia także sposób formułowania wniosków przez Autorkę. Opisując konflikt na linii patriarcha Daibert (Dagobert) z Pizy – Baldwin z Boulogne, zwycięstwo króla podsumowuje zdaniem: „In the future Jerusalem was to be a secular kingdom” (s. 88). Czy można mówić o „świeckim królestwie” w XII w.? Jeśli nawet chodziło o zdyskredytowanie Daiberta z Pizy i usunięcie go ze stolca patriarchszego, to wątpliwe, aby kwestia dotyczyła ustanowienia „świeckiej monarchii”, skoro przecież sam król był pomazańcem Bożym, władzę dzierżył z Bożej łaski (*gratia dei rex Ierosolymitanus*), a w czasie bitew jego wojsku towarzyszyła relikwia Krzyża Św.

Ponadto S.B. Edgington stwierdza, że Baldwin I był „konwencjonalnie pobożny” (s. 93 i 106). Należy postawić pytanie, co to właściwie oznacza? Czy wszyscy władcy i przedstawiciele elit średniowiecza są „konwencjonalnie pobożni”, ponieważ ofiarowują i potwierdzają donacje na rzecz instytucji kościelnych lub też pojawiają się wzmianki o odbywanych przez nich praktykach religijnych? Kiedy to przestaje być „konwencjonalność”, a kiedy zaczyna się szczerą wiarą? Czy na dodatek nie jest to zarzut do osoby żyjącej w okresie, w którym nie istniał rozdział państwa od Kościoła, a sprawy wiary były wszechobecne? W obliczu podstawowej

³⁰ Doskonałym materiałem porównawczym w przytoczonej kwestii może być praca: Z. Dalewski, *Modele władzy dynastycznej w Europie Środkowo-Wschodniej we wczesniejszym średniowieczu*, Warszawa 2014.

wręcz wiedzy, iż w średniowiecznej Europie łacińskiej powszechnie odczuwano obecność *sacrum*, wątpliwości względem wywodów i wniosków Autorki można mnożyć³¹.

Podsumowując, *Baldwin I of Jerusalem, 1100–1118* jest pracą rozczarowującą i niewnoszącą powiewu świeżości do historiografii krucjat. Przyczyniła się do tego bardzo skąpo wykorzystana baza źródłowa, prawie nieobecna polemika z literaturą przedmiotu oraz ogromne luki w korzystaniu z prac spoza kręgu nauki anglosaskiej. Książkę charakteryzuje ubogi kwestionariusz badawczy, zamykający się w opisie głównych wydarzeń politycznych. Baldwin I jest przedstawiany przez pryzmat kilku ważnych postaci i stosunku do nich, negatywnego bądź pozytywnego, dat rocznych bitew i oblężeń, przy pominięciu procesów społecznych, gospodarczych czy kulturowych, zachodzących w nowo powstałym Królestwie Jerozolimskim.

Książce doskwiera brak głębszych analiz kwestii, których można by spodziewać się w biografii niezwykle interesującej postaci, jaką bez wątplenia był pierwszy łaciński król Jerozolimy. Zaliczyć do nich można, oprócz wskazywanych już wyżej, królewską propagandę oraz wizerunek władcy w źródłach łacińskich. Bez wątplenia wartościowa byłaby choćby analiza w zarysowanej perspektywie dzieła biografą Baldwina I, przywoływanego wielokrotnie, Fulchera z Chartres. Ponadto S.B. Edgington raczej rzadko korzysta z utworów pochodzących z innych niż łaciński kręgów kulturowych. W książce brak jest szerszych odniesień do *Aleksjady* Anny Komneny, *Kroniki* Mateusza z Edessy, *Kroniki* Michała Syryjczyka. Brakuje wyraźnie zarysowanego celu pracy, a całościowa ocena Baldwina I, wyrażona w krótkiej konkluzji, nie odbiega znacząco od tej, którą przed laty wyłożył już choćby Steven Runciman, że był to „właściwy człowiek na właściwym miejscu” (s. 187).

Autorka nie potrafiła spojrzeć krytycznie na dostępny materiał źródłowy oraz literaturę przedmiotu, aby stworzyć wyczerpującą i nowoczesną monografię pierwszego króla Jerozolimy. Jest to o tyle uderzające, że w serii „Rulers of the Latin East” ukazała się znakomita praca Simona Johna o Gotfrydzie z Bouillon³².

³¹ Por. R. Michałowski, *Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X–XIII wieku*, Warszawa 1993, s. 7.

³² S. John, *Godfrey of Bouillon. Duke of Lower Lotharingia, ruler of Latin Jerusalem, c. 1060–1100*, Rulers of the Latin East 3, Abingdon–New York 2018; praca dostępna także w polskim tłumaczeniu: S. John, *Gotfryd z Bouillon Książę*

Baldwin z Boulogne potrzebuje zatem następnego opracowania, a także licznych studiów szczegółowych, gdyż praca S.B. Edgington nie wyczerpuje w sposób zadowalający podjętego tematu.

TOMASZ PELECH

UNIwersytet Warszawski / UNIVERSITY OF WARSAW

 <https://orcid.org/0000-0002-3722-568X>

Bibliografia

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana, History of the Journey to Jerusalem*, ed. and transl. S.B. Edgington, Oxford 2007.
- Die Urkunden der lateinischen Könige von Jerusalem*, Hrsg. H.E. Mayer, Hannover 2010.
- Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana (1095–1127)*, Hrsg. H. Hagenmeyer, Heidelberg 1913.
- Galterii Cancellarii Bella Antiochena*, Hrsg. H. Hagenmeyer, Innsbruck 1896.
- Regesta regni Hierosolymitani 1097–1291*, Hrsg. R. Röhrich, Innsbruck 1893.
- The Chanson d'Antioche An Old French Account of the First Crusade*, transl. S.B. Edgington, C. Sweetenham, London–New York 2011.
- Willelmi Tyrensis Archiepiscopi Chronicon*, [w:] *Corpus Christianorum. Continuatio Medievalis*, vol. LXIII–LXIII A, ed. R.B.C. Huygens, Turnhout 1986.

OPRACOWANIA

- Dalewski Z., *Modele władzy dynastycznej w Europie Środkowo-Wschodniej we wczesniejszym średniowieczu*, Warszawa 2014.
- Donnachie S., *Baldwin I of Jerusalem, 1100–1118*. By Susan B. Edgington. *New York: Routledge, 2019*, „Royal Studies Journal” 2019, vol. VI, No. 2, s. 225–227.
- Durrer A., *Die Kreuzfahrerherrschaften des 12. und 13. Jahrhunderts zwischen Integration und Segregation. Zeitgenössische und moderne Stimmen im Vergleich*, Ostfildern 2016.
- Edgington S.B., ‘Pagans’ and ‘Others’ in the *Chanson de Jérusalem*, [w:] *Languages of Love and Hate: Conflict, Communication, and Identity in the Medieval Mediterranean*, eds S. Lambert, H. Nicholson, Turnhout 2002, s. 37–48.
- Edgington S.B., *Albert of Aachen and the Chansons de Geste*, [w:] *The Crusades and Their Sources: Essays Presented to Bernard Hamilton*, eds J. France, W.G. Zajac, Aldershot 1998, s. 23–37.

Dolnej Lotaryngii, władca łacińskiej Jerozolimy, ok. 1060–1100, przekł. G. Smółka, Oświęcim 2018.

- Edgington S.B., *Espionage and Military Intelligence during the First Crusade, 1095–99*, [w:] *Crusading and warfare in the Middle Ages: realities and representations. Essays in honour of John France*, eds S. John, N. Morton, Farnham 2014, s. 75–85.
- Edgington S.B., *The doves of war: the part played by carrier pigeons in the crusades*, [w:] *Autour de la Première Croisade, Actes du Colloque de la Society for the Study of the Crusades and the Latin East (Clermont-Ferrand, 22–25 juin 1995)*, éd. M. Balard, Paris 1996, s. 167–175.
- Edgington S.B., *The Gesta Francorum Iherusalem expugnantium of Bartolf of Nangis*, „Crusades” 2014, vol. XIII, s. 21–35.
- Ferdinandi S., *La Contea franca di Edessa. Fondazione e profilo storico del primo principato crociato nel Levante (1098–1150)*, Roma 2017.
- Folda J., *The Art of the Crusaders in the Holy Land, 1098–1187*, Cambridge 1995.
- Gaposchkin C., *The Feast of the Liberation of Jerusalem in British Library Additional ms. 8927 Reconsidered*, „Mediaeval Studies” 2015, vol. LXXVII, s. 127–181.
- Hammond P., *The Crusader Fort on El-Habis at Petra: Its Survey and Interpretation*, Salt Lake City 1970.
- John S., *Godfrey of Bouillon. Duke of Lower Lotharingia, ruler of Latin Jerusalem, c. 1060–1100*, Rulers of the Latin East 3, Abingdon–New York 2018.
- John S., *Gotfryd z Bouillon Książę Dolnej Lotaryngii, władca łacińskiej Jerozolimy, ok. 1060–1100*, przekł. G. Smółka, Oświęcim 2018.
- Kool R., *A Hoard Twice Buried? Fatimid Gold from Thirteenth Century Crusader Arsur (Apollonia–Arsuf)*, „Numismatic Chronicle” 2013, vol. CLXXIII, s. 261–292.
- La Transgiordania nei secoli XII–XIII e le ‘frontiere’ del Mediterraneo medievale*, BAR International Series, Limina Limites 1, eds G. Vannini, M. Nuciotti, Oxford 2012.
- Mayer H.E., *Die Herrschaftsbildung in Hebron*, „Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins” 1985, Bd. CI, s. 64–81.
- Mayer H.E., *Die Kreuzfahrerherrschaft Montréal [Sobak]: Jordanien im 12. Jahrhundert*, Wiesbaden 1990.
- Mayer H.E., *Études sur l’histoire de Baudouin Ier, roi de Jérusalem*, [w:] *Mélanges sur l’histoire du royaume latin de Jérusalem* (Mémoires de l’Académie des inscriptions et Belles Lettres, Nouvelle série 5), Paris 1984, s. 10–91.
- Medieval Politics and Modern Mentalities. Timothy Reuter*, ed. J.L. Nelson, Cambridge 2006.
- Meshorer Y., *Coins of the Latin Kingdom of Jerusalem struck in Jerusalem*, [w:] *Knights of the Holy Land*, ed. S. Rosenberg, Jerusalem 1992, s. 281–285.
- Metcalf D.M., *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford*, London 1995.
- Michałowski R., *Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X–XIII wieku*, Warszawa 1993.
- Murray A.V., *The Crusader Kingdom of Jerusalem: A Dynastic History 1099–1125*, Oxford 2000.

- Pelech T., *Baldwin z Boulogne w opinii Anny Komneny na kartach „Aleksjady”*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2021, R. XX, nr 1, s. 73–96.
- Pringle D., *Crusader Castles in Jordan*, [w:] *The Archaeology of Jordan*, eds B. Mac-Donald, R. Adams, P. Bienkowski, Sheffield 2001, s. 677–684.
- Riley-Smith J., *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London 1986.
- Rubenstein J., *Susan B. Edgington, Baldwin I of Jerusalem, 1100–1118. (Rulers of the Latin East)*. London and New York: Routledge, 2019, „Speculum” 2021, vol. XCVI, No. 2, s. 491–492.
- Runciman S., *Dzieje wypraw krzyżowych*, t. II (*Królestwo Jerozolimskie i frankijski Wschód 1100–1187*), przekł. J. Schwakopf, Katowice 2009.
- Sinibaldi M., *Settlement in the Petra Region During the Crusader Period: A Summary of the Historical and Archaeological Evidence*, [w:] *Crusader Landscapes in the Medieval Levant. The Archaeology and History of the Latin East*, eds M. Sinibaldi, K. Lewis, J. Thompson, B. Major, Cardiff 2016, s. 81–102.
- Skottki K., *Christen, Muslime und der Erste Kreuzzug. Die Macht der Beschreibung in der mittelalterlichen und modernen Historiographie*, Münster–New York 2015.
- Tyerman Ch., *God’s War. A New History of the Crusades*, London–New York 2007.
- Vannini G., *Petra crociata*, „Archeologia Viva” 1990, vol. XI, s. 34–51.
- Zouache A., *Armées et combats en Syrie de 491/1098 à 569/1174. Analyse comparée des chroniques médiévales latines et arabes*, Damascus 2008.
- Zouache A., *Têtes en guerre au Proche-Orient mutilations et décapitations, V^e–VIe/XIe–XIIe siècle*, „Annales Islamologiques” 2009, t. XLIII, s. 245–272.

NOTKA O AUTORZE:

Dr Tomasz Pelech – absolwent Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Université Clermont-Auvergne. Zatrudniony w Zakładzie Historii Średniowiecznej na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego.

Zainteresowania naukowe: wyprawy krzyżowe, Bizancjum, literatura i umysłowość ludzi średniowiecza.

t.pelech@uw.edu.pl